

Jeřábek, Richard

Národopisné studium dnešní vesnice

In: Jeřábek, Richard. *Proměny jihomoravské vesnice : (národopisné studie z Brumovic)*. Vyd. 1. V Brně: Univerzita J.E. Purkyně, 1981, pp. 11-21

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/121782>

Access Date: 16. 02. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

Národopis 19. a první poloviny 20. století podroboval bádání o vesnici svým představám o tom, jaká by „správně“ měla být. Vytvářel jakými ideální model tradiční vesnice, složený převážně z jevů považovaných za autochtonní a — pokud lze — za nejstarší. Naplňoval tím romantickou ideu lidu jako nositele „nezkažené, pradávne kultury, strážce tajemství národního ducha, velikého tvůrce kolektivního umění“.¹ Zatímco romantismus ve vědomí moderního národa kvapně odumíral, popřípadě jen čas od času zazněla jeho vzdálená ozvěna jako varovné návěští ohrožení národní existence nebo svobody, národopis dost houževnatě lpěl na vžitém nazírání na vesnici, její život a kulturu, jako na jakýsi koncentrát etnické specifčnosti národa. Především z tohoto zřetele se dál výběr obcí a oblastí, jež se staly předmětem národopisných výzkumů; vyhledávaly se vesnice a kraje podle zachovalosti a starobylosti lidové kultury, ovšemže bez ohledu na to, zda jsou uvnitř větších celků, popřípadě celého národa nebo státu typické.²

Nelze národopisu vyčítat, že se orientoval na tradiční vesnici, na tradiční kulturu a způsob života. Vždyť pokud by tak nečinil, byl by se zpronevěřoval jedné z významných složek svého poslání. Cožpak i nadále nezůstává vývoj lidové kultury zemědělských vrstev národa jedním z předních úkolů národopisné vědy, která je v tomto směru vlastně nezastupitelná jinými obory? Cožpak se může národopis jako historická disciplína dnes nebo kdykoli v budoucnu vědomě a dobrovolně vzdát studia geneze a staletého vývoje lidové kultury jako součásti kultury vlastního národa a srovnávacího studia národopisných jevů v kulturách národů jiných? Klasickému pojetí národopisu ostatně zůstává naše současná vědecká praxe hodně dlužna. Kolik jen promeškáváme příležitostí řešit genetické otázky lidové kultury na základě poznání tradic mizejících přímo před našima očima a jednou provždy se tím zříkáme možností vyložit smysl a objasnit vývoj četných stěžejních národopisných jevů?

Chyba národopisu nespočívá v tom, že se zabýval a nadále chce zabývat starou vesnicí, nýbrž v tom, že se zabýval téměř výhradně tradiční vesnicí, a v tom, jakým způsobem tak činil. Omyl — a to i v naší generaci — tkvěl

¹ Charakteristika romantismu z pera J. Horáka, *Národopis československý* (Přehledný nástin). Československá vlastivěda II. Člověk. Praha 1933, s. 319—320.

² Obdobně jsme volili též na našem pracovišti objekt vydaných a do tisku připravovaných regionálních monografií (Podluží, Hornácko, Valašsko).

především v tom, že národopisná věda často zavírala oči před skutečným stavem vývoje vesnického života a kultury, třebaže tak činila v dobrém přesvědčení, že se skutečnost rapidně vzdalující od ideální představy docela vymyká jejímu vědeckému zájmu.

Postupný zánik životních a kulturních forem vesnického lidu, které jsme si zvykli označovat v etnografii jako formy tradiční, popřípadě je pojmenovávat souborně jako lidovou tradici, a které tvořily donedávna východisko i základ národopisného bádání, a naproti tomu proces vznikání nových, namnoze diametrálně odlišných forem života a kultury vesnického obyvatelstva — to jsou imperativy, které staví etnografii před zásadní dilema: má je učinit předmětem svého studia či nikoliv?

Praxe ukazuje, že národopis po jistém váhání — někde již nenapravitelně dlouhém — dává přednost první alternativě a ujímá se bádání nad změnami, jimiž přítomná vesnice prochází, nad změnami, jimiž se vesnický způsob života stále více vzdaluje tradici a dobrovolně opouští svůj někdejší lokální nebo regionální kolorit.

Jedním z předních úkolů teorie studia způsobu života a kultury současné vesnice se stává vymezení předmětu a delimitace zájmových sfér jednotlivých vědních oborů, které se tohoto bádání ujímají. Základní etnografickou problematikou při výzkumu současné vesnice se zřejmě stanou ty jevy a procesy v životě a v kultuře, v jejichž poznávání a vědeckém vyhodnocování nemůže etnografii nahradit žádný jiný vědní obor. Nejednou se v úvahách o této otázce objevily pochybnosti, zda mají být předmětem etnografického zájmu fenomény, pronikající na vesnici pod vlivem obecného civilizačního procesu. Nepodaří se nám asi rozhodnout s definitivní platností, nakolik je úkolem etnografa, aby se zabýval přímo lavinovitým přílivem inovací na vesnici; ale nepochybné je, že před nimi nemůže zavírat oči, jak to často činil tzv. klasický národopis ve snaze prezentovat lidovou kulturu jako autochtonní a homogenní celek, nedotčený moderní civilizací. Vlastním úkolem národopisce však bude sledovat, jakým způsobem se nesčetné inovace včleňují do tradičních struktur, zda se stávají jejich organickou součástí či zda je narušují, popřípadě je docela bortí.

V tomto směru etnografického pozorování nepůjde o řešení genetických otázek; na ty totiž nejnovější skutečnost nemůže podat žádnou odpověď. Akcent národopisného bádání se přenáší na vysvětlování pronikavých změn, k nimž v životě a kultuře družstevních rolníků, respektive všech obyvatel družstevní vesnice došlo, a na objasňování příčin, které vedly k těmto změnám v životě i ve vědomí vesnického lidu. Zvláštní úloha připadá etnografii při studiu převratných změn v hmotné kultuře, zejména v bydlení, odívání a stravování obyvatel družstevních vesnic, a to v souvislosti se změnami způsobů jejich myšlení.

Jen národopis, který zná starší fáze vývoje, je schopen plně postihnout a zhodnotit procesy, jimiž muselo společenské vědomí projít v období totálního rozpadu většiny tradičních struktur. Nenapravitelnou chybou však zůstane bezmála dvacetiletá mezera ve výzkumu těchto otázek, mezera tím závažnější, že spadá právě do doby socializace vesnice; nesčetné podstatné rysy tohoto procesu upadly zatím v zapomenutí, popřípadě se v nynějším ústním podání transformovaly tak pronikavě, že ztratily pramenný charakter.

Jsmeli dnes svědky toho, že etnografie mobilizuje většinu svých sil pro studium změn, jimiž vesnice prochází, není na tom nic překvapivého. Národopis zkrátka znovu „objevuje“ vesnici, jenže takovou, jaká vskutku je, bez ohledu na to, zda se její obraz jeví jako „správný“, a vůbec už bez někdejšího zřetelce na to, zda je tento obraz „pěkný“. Tento zlom v etnografii — předznamenáný do jisté míry studiem „netradičních“ hornických oblastí a městské dělnické kultury³ — působí přirozeně rozmanitě nesnáze teoretického i praktického charakteru.

Značné obtíže vyvstávají při vymezování předmětu a při hledání pracovních metod. Studium současné vesnice je kvalitativně nový úkol národopisu, který vyžaduje též kvalitativně nové metodické postupy. Etnografie se musí namnoze rozřeznat s tradičními výzkumnými technikami a s ustálenými způsoby zpracovávání nabytých informací a musí hledat vhodné způsoby, jimiž se lze vědecky zmocňovat nové skutečnosti, jimiž lze postihovat proces změn, které vesnice permanentně prodělává a které mění její tvář od základu a jednou provždy.

Jisté je, že předmět národopisného zkoumání na současné vesnici nemůže být totožný s předmětem studia tradiční vesnice: zatímco v minulosti bylo možno podrobit etnografickému bádání téměř všechny složky kultury a života vesnice, je dnes zcela zřejmé, že většina z nich stojí mimo národopisný zájem. Etnografickými metodami se dala zkoumat tradiční individuální zemědělská výroba, avšak nelze jimi postihovat kolektivní zemědělskou velkovýrobu, nehledíc k tomu, že to ani nemá smysl. A z toho plynou též důsledky pro studium četných dalších odvětví lidové kultury a způsobu života.

Příčiny nynějšího tápání etnografie při studiu lidové kultury dnešní vesnice spočívají především v teoretické a metodologické nejasnosti. K řešení těchto úkolů je zapotřebí kvalitativně nové teoretické báze a nové metodologické výzbroje. Ze zkušenosti víme, že etnografie není s to sama postihovat všechny jevy a procesy odvíjející se v současnosti na vesnici. Je tedy nezbytně nutné, aby si vytkla ty hlavní úkoly, které jí při výzkumu a při studiu života a kultury v přítomnosti náležejí. V nedávné minulosti jsme se poučili, že nelze zodpovědně suplovat jiné disciplíny, aniž bychom se vystavovali nebezpečí diletantismu. Vzpomeňme například na pokusy etnografie zastupovat po jistou dobu v některých zemích nežádoucí sociologii. Výsledky, kterých se v tomto směru dosáhlo, jsou žalostné.

³ Viz např. K. Fojtík, *Aus den Ergebnissen der ethnographischen Forschungen im Rossitz-Oslawaner Steinkohlenrevier*. Acta ethnographica V, 1956, s. 281—315; O. Sirovátková, *Forschungsergebnisse und Erfahrungen auf dem Gebiete der Arbeiterfolklore in der Tschechoslowakei*. Tamtéž, s. 225—245; K. Fojtík, *Manche Probleme und Ergebnisse ethnographischer Forschungen in dem Industriegebiet Gottwaldov*. Referáty československé delegace na VII. mezinárodním kongresu antropologických a etnografických věd. Praha 1964, 8 s.; *Kladensko. Život lidu v průmyslové oblasti*. Praha 1959; R. Braun, *Industrialisierung und Volksleben*. Erlenbach — Zürich 1960; D. Helmstaedter, *Dorfkultur und Industrialisierung*. Mainz und Trautheim 1967; H. Bausinger, *Volkskultur in der technischen Welt*. Stuttgart 1961; N. V. Juchneva, *Proizvodstvennaja žizn' rabočich kak predmet etnografičeskogo izučeniija*. Sovetskaja etnografija 1975, č. 1, s. 18—30; K. Fojtík, *Problémy a metody národopisného výzkumu průmyslového města a oblasti*. Slovenský národopis XIII, 1965, s. 413—430. Četné další tituly uvádí L. Schmidt, *Gegenwartsvolkskunde*. Eine bibliographische Einführung. Wien 1976, pol. 257—305, 448—494 aj.

V poválečném období se etnografie přiklonila v mnoha evropských státech k začlenění do oblasti společenských věd a přihlásila se programově k historické koncepci. V tomto duchu se vyvíjelo národopisné bádání nad tradiční lidovou kulturou a v celku lze konstatovat, že dospělo k pozitivním výsledkům. Nesouhlas by mohl vyvolat snad jen extrémní pojetí historismu v etnografii, vedoucí až skoro ke ztotožnění obou věd, jak se to projevilo v některých pracích z tzv. historické etnografie, která se někdy neprávem vydává za zvláštní odvětví etnografie, ač ve skutečnosti představuje jen jednu z metod národopisu. Příklon k historickým vědám a k jejich metodologii nelze obecně považovat jako nežádoucí a neplodný, právě naopak — poskytl etnografii pevnou orientaci a učinil z ní jeden z plnoprávných článků celého systému společenských věd.⁴

Jenže při bližším kontaktu s přítomnou kulturou a životem dnešní vesnice zjišťujeme, že s touto teoretickou platformou a s tímto metodologickým aparátem nevystačíme. Tu stojíme před naléhavou otázkou: vzdát se bádání o této problematice ve prospěch jiných společenských věd, které disponují souborem metod schopných zkoumat procesy probíhající v živé současnosti, anebo se vzdát historické koncepcce, která jinak národopisu docela vyhovuje a přináší plodné výsledky? Změněný předmět vědeckého zkoumání si tedy vynucuje použití odlišných metod a technik. Protože etnografie není po této stránce příliš dobře vybavena ani pro studium tradiční kultury, stavějí ji nové úkoly před nutnost hledat poučení v metodice jiných společenských věd. A protože jde o přítomnost, která národopis zbavuje možnosti využívat především anebo výhradně metodiky historických disciplín, obrací se pozornost k pracovním postupům sociologie, s jejíž pomocí vytváří národopis nové badatelské metody a techniky, především se poučuje na aplikaci kvantitativních hledisek. Tato metodika se snaží vyhovět nově formulovaným cílům etnografického studia vesnice.

Po prvních vážnějších pokusech o komplexní výzkum současné vesnice se ukazuje nezbytnost mezioborové spolupráce.⁵ Etnografie se ocitá na rozcestí: má zůstat věrna historickému pojetí, které si po celá desetiletí vydobývala a upevňovala v protikladu ke starším a evidentně zastaralým koncepcím ze sféry biologických věd, či má otevřít hráze přílivu metod a technik oborů, které si nekladou za cíl odhalování historických zákonitostí ve vývoji společnosti a její kultury a života?

Jako ideální se jeví výzkum vesnice za spolupráce všech relevantních vědních disciplín, ať již historických nebo uměnovědných, sociálních nebo jazykovědných apod. Jistěže tento postup zaručuje velkou šíři pohledu na problematiku současné vesnice, ale není v něm ještě implicitně obsažen požadavek integrace. V dosavadní praxi kráčejí snahy a výsledky mezioborového výzkumu spíš vedle sebe, než aby se prostupovaly.⁶ Nejsme přesvěd-

⁴ S. A. Tokarev, *Das Prinzip des Historismus in der sowjetischen Ethnologie*. *Ethnologia Europaea* I, 1967, s. 117—124; J. Kramářik, *Vom Begriffe der historischen Methode in der Ethnologie*. *Tamtéž*, s. 92—95; J. Kramářik, *Historismus jako základní princip sovětské etnografie*. *Český lid* 59, 1972, s. 197—206, aj.

⁵ K tomu viz zejména J. V. Bromlej, *Ethnos und Ethnographie*. Berlin 1977, s. 198 až 233.

⁶ S požadavkem integrovaného společenskovědního výzkumu se snaží vyrovnat některé příspěvky ve sborníku *Současná vesnice*. Brno 1978.

čení o tom, že jsou při výzkumech vesnice dost přesně stanoveny cíle, jichž má být dosaženo. Co má být vlastně smyslem bádání o vesnici v přítomnosti: odhalení změn, k nimž došlo v období socializace, zachycení současného stavu, anebo snaha ovlivnit formování života a kultury na vesnici na prahu třetího tisíciletí? Jistěže lze sledovat kterýkoli z těchto cílů, ale stěží lze jim všem najednou učinit zadost.

Nabízejí se v podstatě dvě možnosti přístupu k této problematice: na jedné straně lze uplatňovat koncepci, kterou nazveme extrovertní. Ta nás bude unášet od centra našeho zájmu k nejobecnějšímu pohledu na vesnici, v němž se bude etnografická specifičnost spíš ztrácet. Na druhé straně lze podrobit široký pohled několika koordinovaných disciplín cílům etnografického studia vesnice, především základní otázce o její proměně ze zaostávající formace v ekonomicky a sociálně (zatím nikoli kulturně) rovnocenný element moderní společnosti.

Etnografie není s to sama zvládnout problematiku současné vesnice v celé šíři a nelze to ani považovat za její úkol. Už dřívější pokusy ukázaly, že národopis se nemůže úspěšně zabývat všemi stránkami hospodářského, společenského a kulturního života současné vesnice. Zvláště některé snahy o postihování změn v organizaci zemědělské výroby, v agrotechnice a technologii směřovaly zcela mimo etnografii a ze zřetele jiných disciplín byly neobdobné a bezesmlé.

Co tedy může a co má etnografie sledovat výzkumem současné vesnice? Má-li národopis zůstat i nadále vědou o kultuře a způsobu života lidu, bude jeho úkolem oprostít se od sledování samotných ekonomických momentů rodících se do velké míry mimo vesnici a organizovaných do jejího života administrativními cestami a zaměřit se především na důsledky těchto změn v materiálním a hlavně ve společenském životě vesnické populace. Stěží bude možno donekonečna bádát nad lidovým obydlím, když na vesnici převládnu typové nájemní nebo rodinné domy, stěží bude možno studovat lidový oděv, když naprostá většina obyvatel bude využívat masové konfekce nebo dokonce modelové oděvní tvorby, stěží bude možno mluvit o lidové stravě nad jídelníčkem družstevní kuchyně nebo nad četnými inovacemi ve výživě venkovského obyvatelstva. Avšak docela jistě zůstane úkolem národopisu, aby zaznamenal a zhodnotil změny, k nimž v těchto složkách materiální kultury došlo. Mnohé z toho je bohužel dnes už nepostižitelné, protože etnografie příliš dlouho váhala a jiné disciplíny se k těmto problémům obracely zády.

V podstatě totéž platí o sféře kultury duchovní a sociální. Národopis bude studovat všechny příčiny změn, jimiž tyto stránky lidového života procházejí, bude analyzovat důsledky, které se projevují v životě a kultuře lidových vrstev, ve způsobech jejich společenské a kulturní, popřípadě umělecké aktivity, v jejich vzdělanosti a uměleckém vkusu.

Když se už etnografie rozhodla věnovat velkou část svých sil zkoumání netradiční skutečnosti, musí si tedy pro tuto činnost vytvořit nezbytné předpoklady. Samotným faktem přistoupení na studium problematiky dnešní vesnice se ještě nevytváří teoretická základna ani metodologický a metodický aparát pro seriózní vědecký výzkum. Při studiu tradiční lidové kultury šlo o problematiku, jejíhož řešení se mohla etnografie odvážit i bez širší spolupráce s jinými disciplínami. Pokud jde o studium lidové kultury dnešní

vesnice, je zcela zřejmé, že tu vyvstává problematika daleko přesahující možnosti kteréhokoliv jednotlivého vědního oboru. Toho si musejí být vědomi všichni, kdož na toto badatelské pole vstupují.

A tak po stránce metodologické stojí etnografie před úkolem vypracovat pro studium kvalitativně nové problematiky též kvalitativně novou soustavu experimentálních metod a technik, aby i v bádání nad přítomností dospěla k logické metodě, použitelné na různých místech, v odlišném prostředí, k dosažení srovnatelných výsledků.

Sami sobě jsme položili otázku, má-li se etnografie zřítí historické koncepce, která se ze zřetele studia recentní kultury jeví jako příliš úzká a jednostranná. Tu se jako náhrada za ni reklamuje — jak jsme už naznačili — především sociologická orientace, která má schopnost nejen obsáhnout značnou část proměn současné vesnice, ale navíc disponuje takovými metodickými postupy, jimiž jsou procesy a jejich dynamika postizitelné a z hlediska zákonitostí obecného společenského vývoje též vysvětlitelné.

Výzkum nivelizované kultury klade na etnografa jiné nároky, než bádání nad regionálně i sociálně diferencovanou kulturou tradiční vesnické pospolitosti. Ráz života a kultury dnešní vesnice si vyžaduje shromáždění a vyhodnocení mnohem vyššího počtu srovnatelných informací. Nabízí se využití běžných sociologických metod a technik, které používala tato disciplína se zdarem už před desetiletími, zejména metody dotazníkové. Zkušný etnograf se dokáže překlenout přes její úskalí a nedostatky a je s to ji doplnit metodou přímého pozorování, ústní informace apod. Často pocítujeme, že etnografickému pohledu unikají ty jevy, které lze poznávat a vyhodnocovat kvantitativními metodami, s nimiž má sociologie mnohem větší zkušenosti než národopis. V poslední době tu naléhavě vystupuje do popředí možnost využívat moderní výpočetní techniku. Potřebnost a užitečnost této metody při studiu vysokého počtu informací je nepochybná; bylo by ovšem nerentabilní, kdyby si tuto techniku strojového zpracování dat měli osvojovat sami etnografové.

Není třeba, abychom věnovali výkladu o technikách a metodách výzkumu příliš mnoho místa, protože v poslední době se staly několikrát předmětem explikace z rozličných hledisek.⁷ Chceme jen naznačit, že etnografie se nemusí ani tehdy, přistoupí-li na využití některých metod a technik běžných v sociologii a jiných empirických vědách, omezit pouze na ně a pod jejich vlivem opustit historický aspekt předmětu svého studia. Zatímco pro sociologický přístup bude charakteristický převážně horizontální pohled na zkoumané skutečnosti, etnografický postoj k týmž jevům a procesům zůstane též vertikální, vývojový, v podstatě tedy historický; bude se stále vracet v retrospektivách k předchozímu stavu i k časově vzdálenějším paralelám a bude s nimi srovnávat přítomnou skutečnost. To znamená, že etnografie se

⁷ Viz např. G. G. Gromov, *Metodika etnografičeskich ekspedicij*. Moskva 1966; M. Scharfe, *Dokumentation und Feldforschung*. Zeitschrift für Volkskunde 65, 1969, s. 224—231; o sedmi nových publikacích informuje R. Schott, *Neuere Literatur über Methoden der ethnographischen Feldforschung*. Zeitschrift für Ethnologie 96, 1971, s. 293 až 303; Z. Polednová, *Psychosociální problémy terénního výzkumu*. Český lid 58, 1971, s. 257—264. Inspirovali jsme se též pracemi, které vyšly v průběhu našeho výzkumu: S. Nowak, *Metodologie sociologických výzkumů*. Praha 1975, a M. Katriak, *Metody a techniky sociologického výzkumu*. Bratislava 1975, zvl. s. 158 nn.

nemusí zřítí svých cílů a metod, jak k těmto cílům dospět, včetně metod historických. Při studiu problematiky sociálních procesů na družstevní vesnici bude pravděpodobně spíš inklinovat k metodice etnosociologické, na-proti tomu při bádání nad reáliemi zůstane spíš věrna osvědčené metodě historicko-srovnávací. Na cestě k jednomu cíli — k poznání zákonitosti vývoje družstevní vesnice — se mohou oba tyto přístupy, protichůdné jen zdánlivě, plodně doplňovat. Bylo by zásadní chybou stavět je proti sobě a nadřazováním jednoho z nich bagatelizovat nebo dokonce vylučovat druhý. Koneckonců využití metodiky jiných vědních oborů nezabavuje etnografii ani práva zkoumat netradiční a řekněme z hlediska tradice nekonvenční problematiku, ani nezabavuje etnografii odpovědnosti za dosažené výsledky.

Aplikace různých metod a technik představuje však pouze jednu stránku věci. Druhou stránkou je rozvinutí široké mezioborové spolupráce, zejména mezi příbuznými společenskovědními disciplínami, které se již delší dobu proklamativně vyžaduje, ale nerealizuje se při výzkumu družstevní vesnice tak výrazně, aby na sebe strhlo pozornost vědecké veřejnosti. Tedy nejen přejímání metod a technik, ale rovnoprávná kooperace věd zainteresovaných na studiu života a kultury družstevní vesnice. I tady připadá sociologii významné místo při studiu sociální struktury a sociálních vztahů, sociologii kultury při bádání nad formováním kulturnosti současné lidové pospolitosti, nad změnami v estetickém nazírání lidí pod vlivem masových médií apod. Většinu těchto odvětví lidového života a kultury je sociologie s to objasňovat lépe než etnografie, která ji zatím v oblasti umění a estetiky současné vesnice doplňuje.

Jako jednu z nejcitlivějších mezer při výzkumu družstevní vesnice pocítujeme absenci psychologického nazírání na problematiku třídních, sociálních, profesionálních, rodinných i ostatních vztahů, na problematiku lidové estetiky a četných dalších složek života i kultury. Psychologie by svou badatelskou praxí mohla platně přispět k objasnění změn ve vztahu k soukromému a kolektivnímu vlastnictví, ke společenskému pracovnímu procesu, k náboženství a k církvi, k ideologii a k politice státu i k četným dalším otázkám, které vyžadují při své latentní povaze rutinní badatelský přístup a záruky naprosté diskretnosti. Spolehlivé znalosti těchto ožehavých stránek společenské existence mohou významně působit na vytváření správného obrazu o životě současné vesnice.

Všechny tyto změny nejsme s to pochopit a osvětlit bez zevrubného poznání ekonomického vývoje vesnice, na němž byly především a ponejvíce závislé. Přechod od převážně naturálního hospodářství tradiční vesnice k peněžnímu, změny ve vlastnictví půdy a výrobních nástrojů, mechanizace zemědělských prací, velkovýrobní charakter zemědělství, přesun části venkovského obyvatelstva do průmyslu a do sféry služeb apod. — to všechno jsou prvotní příčiny změn ve společenském vědomí. Za současného stavu máme; za to, že ani tyto příčiny, ani jejich následky není s to národopis objektivně postihovat výhradně svými pracovními postupy, které zrovna nepatří k těm nejexaktnějším. Krajobové nebo místní odlišnosti, plynoucí z nerovnoměrného vývoje ekonomického i společenského, nebude lze vysvětlovat jen a jen na základě empirického národopisného výzkumu. V době samočinných počítačů, v éře nebývalého rozkvětu exaktních věd, nevystačí etnografie s pouhými dojmy a odhady na základě ústního podání a vlastního

pozorování badatele, ani jen s voluntaristicky sestavovanými výkazy výrobních a společenských organizací pro nadřizené složky. Oporu je zapotřebí hledat i v seriózní statistice, pokud ovšem bude existovat. A tak bychom mohli ve výčtu příbuzných i vzdálenějších věd, bez jejichž pomoci se národopis při studiu přítomného vývoje na vesnici neobejde, pokračovat; je však otázka nakolik se etnografii podaří účast těchto disciplín zabezpečit a zdárně z ní profitovat.

To jsou některé postuláty pro mezioborovou spolupráci při výzkumu současné družstevní vesnice. Není zapotřebí je podrobněji rozvádět, protože otázkám interdisciplinárních vztahů se v posledních letech věnovalo nebývale mnoho pozornosti.⁸

Jednou z mnoha sporných otázek se může stát to, zda je pro vědecké účely, popřípadě i pro praxi účelnější zkoumat a monograficky zpracovávat jednotlivé obce či větší oblasti. Možné je zajisté obojí. Každý z těchto různě velkých a rozličně diferencovaných celků si přirozeně vyžádá volbu jiné, odlišné metodiky. Vzhledem k nízkému stupni teoretické a metodické propracovanosti se zdá být výhodnějším ověřovat možnosti tohoto výzkumu a jeho vyhodnocování na materiálu z jedné nebo několika sousedních vesnic se společným zemědělským družstvem, a to jednak z toho důvodu, že tak lze spolehlivěji ověřovat možnosti a hranice tohoto výzkumu, a jednak z toho důvodu, že výsledky získané z menšího celku jsou autentičtější a přesvědčivější. Nadto při studiu jedné družstevní jednotky vystupuje zřetelněji do popředí motivace výzkumu; když jsme zdůraznili, že při výzkumu družstevní vesnice jde o kvalitativně novou problematiku, chtěli jsme tím současně naznačit, že každý výzkum lidové kultury na družstevní vesnici nemá a nemusí mít nezbytně charakter tohoto kvalitativně nového úkolu. Je pak otázka, zda by specifika větších oblastí vyplývala právě z oné základní motivace výzkumu, totiž z faktu, že jde o vesnice družstevní. Může tu působit mnoho jiných okolností, například krajová specifika plynoucí z existence některého tradičního způsobu výroby, například vinařství, a v oblastech se starým osídlením i z houževnatějšího přežívání některých tradičních forem života.

Do metodiky výzkumu způsobu života a kultury družstevní vesnice náleží mimo jiné několik otázek zdánlivě jen praktického rázu, například kdo má tento výzkum organizovat a provádět, jak má být získaný materiál průběžně zpracováván a do jaké podoby má být doveden. Sama extenze odborného zájmu a odlišnost ve způsobu sběru a zpracovávání materiálu dávají odpověď na tuto otázku: je skoro nemožné, aby se široce založeného výzkumu družstevní vesnice ujal jednotlivec, byť všestranně zdatný. Materiálová šíře a metodická rozmanitost vedou ke kolektivní formě výzkumu i jeho zpracování. Tento požadavek se ještě násobí při uskutečňování mezioborové spolupráce. Těžiště výzkumu musí spočívat na práci tvůrčích členů kolektivu, terénní

⁸ Ze zřetele naší problematiky stojí za zmínku zejména M. Mauss, *Sociologie et anthropologie*. Paris 1950; J. Barabás, *Die unterschiedlichen Ziele von Soziologie und Ethnologie*. Ethnologia Europaea II—III, 1968—1969, s. 44—48; J. V. Bromlej—O. I. Škaratan, *O sootnošenii istorii, etnografii i sociologii*. Sovetskaja etnografija, 1969, č. 3, s. 3—19; D. Rihtman—A. Augustin, *Neka pitanja odnosa sociologije i etnologije*. Radovi XI savjetovanja etnologa Jugoslavije, Zenica 1970, s. 199—208; K. Fojtík, *Etnografie a sociologie*. Národopisné aktuality, 1965, č. 3—4, s. 1—7; A. Pranda, *K problematike vztahu etnografie a sociologie*. Slovenský národopis 21, 1973, s. 359—373.

a jiné pomocné práce mohou podle přesných pokynů a dotazníků provádět další odborně vyškolení a zdatní spolupracovníci, například vysokoškolští studenti. Obtížné je stanovit optimální způsob průběžného zpracovávání materiálu, protože ten se musí podřizovat předpokládané konečné verzi.

Cíle národopisného bádání nad kulturou a životem současné vesnice nutí k přemýšlení nad formami, jimiž lze poznatky zprostředkovat pro další vědecké vyhodnocování i pro společenskou praxi. Vedle tematických celků sledujících stav a vývoj jednotlivých složek života a kultury, například v oblasti společenských nebo rodinných vztahů, kultury bydlení a odívání, estetického vkusu apod., může se nadále uplatňovat metoda etnografické monografie modifikovaná podle povahy předmětu. Její pohled do fungování některých mechanismů vesnického života, například do působení starších tradic, lze označit z hlediska etnografie za introvertní. Podobnou roli ovšem může sehrát národopis též při interdisciplinární monografii současné vesnice, pokud se mu podaří vtiskovat do této formy nově a dobře zformulované úkoly a cíle. V opačném případě pravděpodobně zůstane komplexní mezioborové studium a jeho výsledky pouhým souhrnem rozmanitých, leckdy i rozporných poznatků.

Metoda regionální nebo lokální etnografické monografie posud neztratila své odstatnění a též v současné době zůstává jednou z forem vědeckého poznání a literárního vyjádření výsledků komplexního národopisného výzkumu, a to i přes četná úskalí, která s sebou přináší, včetně nebezpečí jistého ustrnutí a zplanění.⁹

Zatím se národopisná monografie výrazné oblasti nebo obce nepochybně osvědčila při zpracovávání jevů tradiční kultury, které má tato metoda schopnost přehledně třídit, uvádět do vzájemných souvislostí a vztahů a tak je srovnávat a vysvětlovat. Neblahým průvodním jevem tohoto způsobu nakládání s národopisnými fakty se stalo, že z některých monografií povstaly spíš odpověďmi naplněné dotazníky nebo přinejlepším katalogy sestavené do vět, odstavců a kapitol. Také některé z posledních monografií ulpívají na podrobném popisu jevů: nedostávají se ani pod jejich povrch, ani neosvědčují schopnost nadhledu.

I když jsme přesvědčeni o tom, že etnografická lokální nebo regionální monografie není a nemůže být cílem vědeckého zkoumání společenské existence a společenského vědomí, pokládáme ji za jednu z možností, jak dospívat k nekonečnému, pohyblivému cíli — k odhalování zákonitostí ve vývoji lidské společnosti a kultury. Ustálená metoda národopisné monografie tomuto účelu vyhovuje pokud jde o historicky uzavřené společenské a kulturní systémy; má schopnost identifikovat, registrovat a částečně též interpretovat bezpočet jednotlivých elementů, z nichž se skládají, i když s jistým rizikem zjednodušení, zploštění a zkreslení. Vyhovuje však metoda regionální nebo lokální národopisné monografie požadavkům vědeckého zkoumání neuzavřených společenských a kulturních procesů, probíhajících v přítomnosti, takřka denně měnících svou tvářnost, procesů stěžejních postžitelných bez časového odstupu?

Na tuto otázku nelze odpovědět jednoznačně. Jsme si vědomi toho, že

⁹ Srov. R. Jeřábek, *K metodě regionální a lokální národopisné monografie*. Slovenský národopis 16, 1968, s. 561—569.

kánonizovaná forma a struktura národopisné monografie je pro pojednání o disparátních až inkoherentních jevech lidového života a kultury přítomnosti nepoužitelná. Ale současně si uvědomujeme, že se dosud nepodařilo vynalézt vhodnější metodu pro postižení totality lidového života a kultury a že metoda národopisné monografie je přizpůsobivá — lze ji do jisté míry podrobit požadavkům, které si zpracovávání současné problematiky vynucuje.

Struktura národopisné monografie současné vesnice, tedy v našich podmínkách valnou většinou vesnice družstevní, pomine zřejmě všechny jevy, které přestaly být relevantní z hlediska interpretace pronikavě změněného způsobu života. Vývoj dal vzniknout nové skutečnosti, jejíž nutné hledat formu, jak tuto novou skutečnost vyjádřit. Ustálený a poněkud stereotypní přístup k výzkumu a monografickému zpracování, který byl s jistým úspěchem použitelný pro historizující bádání o tradiční zemědělské vesnici nebo oblasti, ztrácí při studiu života družstevní vesnice v přítomnosti smysl. Mění se předmět studia, musí se změnit i metodika práce a forma prezentace.

Z vlastní zkušenosti víme, že obraz tradiční lidové kultury, který čtenáři předkládáme v krajevých monografiích, je spíš ideální rekonstrukcí někdejšího stavu nebo výseku vývoje, než věrným a vědecky fundovaným zrcadlením a vysvětlením skutečnosti, která je pro svou složitost skoro nepostižitelná. Tím nechceme říci, že tento postup nemá právo na existenci nebo že je dokonce hoden odsouzení. Pro komplexní zpracovávání jevů a dějů tradiční lidové kultury se národopisu vskutku nepodařilo vytvořit vhodnější a přijatelnější formu, než jakou posud zůstává regionální nebo lokální monografie. Čím větší oblast však zahrnuje, tím je schematičtější, tím zjednodušenější obraz o životě lidu podává. Ostatně nejstrnulejší podoby se skutečnosti dostává v občasných pokusech o národní syntézy, v nichž se nezbytně setkávají jevy časově i územně velmi vzdálené a skládají pomyslný obraz lidové minulosti, existující jen na papíře.

Od projektu integrovaného výzkumu současné vesnice k realizaci kolektivní monografie vede dlouhá a obtížná cesta, zatím ještě neprošlapaná. Nemá-li být na jejím konci po stránce metodologické pouhý derivát ustálené struktury národopisné monografie tradiční lidové kultury, má-li dílo vyjadřovat novou skutečnost, musí tak činit novými prostředky, které je třeba usilovně hledat a ověřovat.¹⁰

¹⁰ Práce nad národopisným výzkumem vesnice v přítomnosti se zatím rozvíjely velmi zvolna a spíš neplánovitě. Příznačným rysem těchto bádání je absence kontinuity. Už v padesátých letech se činily pokusy o realizaci monografického studia současné vesnice a zejména pod vlivem některých sovětských tendencí zkoumat komplexním způsobem život kolchozního rolnictva (např. N. J. Vorobjov, *Program pre sbieranie materiálu na skúmanie súčasného spôsobu života kolchoznej dediny a dejín jej formovania u národnosti stredného Poľžia*. Národopisný sborník XI, 1952, s. 19—58, a A. I. Robakidze, *K některým sporným otázkám etnografického studia nového způsobu života*. Český lid 39, 1952, s. 171—175) vznikly u nás též teoretické úvahy a výzvy ke studiu družstevní vesnice (např. J. Kramářík, *K některým otázkám národopisného výzkumu družstevní vesnice*. Český lid 39, 1952, s. 3—5, a J. Mjartan, *Niektoré otázky národopisného výskumu družstevnej dediny*. Národopisný sborník XI, 1952, s. 5—17), avšak tyto snahy záhy ochably a dnes můžeme jen s lítostí konstatovat, že podrobný obraz o proměnách vesnice krátce po jejím združstevnění budeme už trvale postrádat. Když se před několika lety oživily tendence obrátit pozornost k současné vesnici, byly už starší pokusy téměř zapomenuty. A tak dnes vycházejí další příspěvky teoretického, metodologického

Intenzita, s jakou se dnes národopis věnuje problematice současné vesnice, nasvědčuje tomu, že ji považuje za nikoli módní a dočasnou, nýbrž za perspektivní, trvalou součást bádání. Studium současné vesnice se národopis přibližuje otázkám a potřebám života a vzrůstá tím jeho společenský význam, který plně docení příští generace, bude-li jim moci národopis předložit rozsáhlou a pestrou fresku o životě a kultuře vesnice v době jejího největšího historického přerodu.¹¹

a metodického rázu, které docela pomíjejí, co bylo dříve vymyšleno, popřípadě též vykonáno, byť je toho nemnoho.

¹¹ Části této stati byly předneseny na 13. kongresu jugoslávských etnologů v Otočci 1973, na mezinárodní konferenci ve Smolenicích 1972 a na 1. česko-slovensko-polském studentském semináři o současné vesnici v Brně 1977 a vyšly tiskem: *K některým základním teoretickým, metodologickým a metodickým problémům národopisného studia družstevní vesnice*. *Etnološki pregled* 12, 1974, s. 101—106; *K problematice národopisné monografie družstevní vesnice*. *Premeny ľudových tradícií v súčasnosti* 1, 1977, s. 194 až 200; *Národopis a současná vesnice*. *Universitas*, revue Univerzity J. E. Purkyně v Brně, 12, 1979, č. 1, s. 31—36.

